

تجلی آموزه‌های دینی در شعر شاعران

سبک هندی

تألیف :

دکتر محمد حجت

عضو هیأت علمی گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی

دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان

مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان

سال ۱۳۹۰

سرشناسه	۱ - مجتهد، محمد، ۱۳۲۹-
آیوان و نام پدید آور	۲ - تباری آموز علمی دینی، مر شعر شاعران سبک هندی / نایاب، محمد، مجتهد
موضوعات نشر	۳ - کرمان: دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کرمان، مرکز انتشارات علمی، ۱۳۹۰.
موضوعات ناشری	۴ - ۶۳۳۲
واحدیه هرست نویسی	۵ - فیبا
یادداشت	۶ - کتابخانه: م، ۶۲۹-۶۳۴
موضوع	۷ - شعر علمی - م، تاریخ و نقد
موضوع	۸ - شاعران ایرانی - م، سرگشتنامه
موضوع	۹ - شعر - م، جنبه‌های قرآنی
موضوع	۱۰ - اسلام در ادبیات
شناسه افزوده	۱۱ - دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کرمان، مرکز انتشارات علمی
ردیفی کتبه	۱۲ - PIR2۳۶۰۴/ج۲ ۱۳۹۰
ردیفی دیوب	۱۳ - ۸۱۰/۰۵۱
شماره کتابت‌نویسی علمی	۱۴ - ۱۳۴۱۰۴۲۱
شابک	۱۵ - ISBN : 978-964-10-1306-8 ۹۷۸-۹۶۴-۱۰-۱۳۰۶-۸

عنوان:	تباری آموزه‌های دینی، مر شعر شاعران سبک هندی
مؤلف:	دکتر محمد مجتهد
ویراستار ادبی:	مجید غلامحسین پور
حروف نگاری و صفحه آرایی:	زهرا یکتا
طراحی روی جلد:	سینا مصطفایی
خوش‌نویسی روی جلد:	مهدی ابراهیمی
ناشر:	مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان
ناظر چاپ:	فاطمه معین الدینی
نوبت چاپ:	اول ۱۳۹۱
شمارگان:	۲۰۰۰
بها:	۱۶۰۰۰۰ ریال
شماره نشر	۹۰/۱۶
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۱۰-۱۳۰۶-۸

(حق چاپ برای ناشر محفوظ است)

نشانی: کرمان، کیلومتر اول جاده جویبار، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان - مرکز انتشارات علمی

تلفن و نمابر مرکز انتشارات علمی: ۳۲۰۱۹۲۹

کد پستی: ۷۶۲۵۱۳۱۱۶۷

به نام خدایی که توفیق از اوست

دل زنده را نور تحقیق از اوست

مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمان می‌کوشد تا با توجه به ضرورت معرفی توانمندی‌های علمی موجود در مجموعه و شناساندن روند خجسته‌ی تولید فکر و نظریه، نسبت به چاپ و انتشار تالیفات و ترجمه‌های گران‌سنگ اعضای هیأت علمی خود و دیگر پژوهشگران و اندیشمندان اقدام نموده و بدین ترتیب در حد بضاعت، به جهاد علمی مطرح در سطح کشور و به ویژه مجامع هم پیوند با آموزش عالی، باری رساند. اهتمام به پذیرش آثار قلمی نویسندگان و مترجمان دانشگاهی و تقبل مسئولیت در قبال کلیه‌ی مراحل آماده‌سازی، چاپ و انتشار هر اثر، آفرینندگان آثار را از بی‌گیری‌های ممتد و دراز دامنه در بیرون از واحد بی‌نیاز نموده و زمینه‌های مناسبی برای ترغیب روز افزون اعضای هیأت علمی به ارائه‌ی آثار نوین، کاربردی و اثر گذار در موضوعات گوناگون فراهم آورده است.

علاوه بر آن مرکز در صدد است تا با تکیه بر تشبیک مساعی عموم مسئولان، امکانات و تجهیزات خود را، متناسب با چشم انداز توسعه‌ی واحد، توسعه داده و به وجه شایسته تقویت نماید. اما در عین حال استمرار موفقیت این مرکز، جز در پرتو الطاف بی‌دریغ الهی و حسن توجه و حمایت پدیدآورندگان آثار ارزشمند علمی، ناممکن می‌نماید.

از این رو فروتنانه از پروردگار متعال مدد طلبیده و بر عزم جدی خود در ادامه‌ی مسیری که برگزیده‌ایم، پای می‌فشاریم. تا چه در نظر آید.

مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی
واحد کرمان

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

بیش گفتار.....	۲۱
----------------	----

فصل اول: نگاهی اجمالی به تاریخچه شعر و تأثیرپذیری شاعران از آموزه های اسلامی

شعر در میان اقوام ایرانی و تأثیرپذیری ایشان از آموزه های اسلامی.....	۲۹
آموزه های اسلامی در اشعار سبک خراسانی.....	۳۱
سبک عراقی و توجه ویژه به آیات قرآنی و روایات اسلامی.....	۳۲
آموزه های اسلامی در دواوین شعرای سبک هندی.....	۳۵
نکاتی پیرامون این اثر:.....	۳۶
توضیحات ضروری:.....	۳۸

فصل دوم: زندگی نامه شاعران

باباقتانی.....	۴۱
طالب آملی.....	۴۵
کلیم کاشانی.....	۴۸
صائب تبریزی.....	۵۱
میرزا عبدالقادر عظیم آبادی هندوستانی (متخلص به بیدل).....	۵۵

فصل سوم: تجلی آموزه های دینی در شعرشاعران سبک هندی

آزادگی (حریت).....	۶۱
آزادگی در دیوان باباقتانی.....	۶۳

۶۴	آزادگی در دیوان طالب آملی
۶۵	آزادگی در دیوان کلیم کاشانی
۶۷	آزادگی در دیوان صائب تبریزی
۶۹	آزادگی در دیوان بیدل دهلوی
۷۱	امر به معروف و نهی از منکر
۷۵	امر به معروف و نهی از منکر در دیوان بابافغانی
۷۵	امر به معروف و نهی از منکر در دیوان طالب آملی
۷۵	امر به معروف و نهی از منکر در دیوان کلیم کاشانی
۷۶	امر به معروف و نهی از منکر در دیوان صائب تبریزی
۷۶	امر به معروف و نهی از منکر در دیوان بیدل دهلوی
۷۷	امید
۷۸	امید در دیوان بابافغانی
۷۹	امید در دیوان طالب آملی
۸۱	امید در دیوان کلیم کاشانی
۸۳	امید در دیوان صائب تبریزی
۸۴	امید در دیوان بیدل دهلوی
۸۷	اولیا (ولایت)
۹۰	اولیا در دیوان بابافغانی
۹۱	اولیا در دیوان طالب آملی
۹۳	اولیا در دیوان کلیم کاشانی
۹۳	اولیا در دیوان صائب تبریزی
۹۴	اولیا در دیوان بیدل دهلوی
۹۵	بخشش و رحمت
۹۶	بخشش و رحمت در دیوان بابافغانی
۹۷	بخشش و رحمت در دیوان طالب آملی
۹۹	بخشش و رحمت در دیوان کلیم کاشانی
۱۰۱	بخشش و رحمت در دیوان صائب تبریزی
۱۰۳	بخشش و رحمت در دیوان بیدل دهلوی
۱۰۶	بصیرت

۱۰۸	بصیرت در دیوان بابافغانی
۱۰۸	بصیرت در دیوان طالب آملی
۱۰۹	بصیرت در دیوان کلیم کاشانی
۱۱۱	بصیرت در دیوان صائب تبریزی
۱۱۲	بصیرت در دیوان بیدل دهلوی
۱۱۴	بیت المعمور
۱۱۵	بیت المعمور در دیوان بابافغانی
۱۱۵	بیت المعمور در دیوان طالب آملی
۱۱۶	بیتالمعمور در دیوان کلیم کاشانی
۱۱۶	بیتالمعمور در دیوان صائب تبریزی
۱۱۶	بیتالمعمور در دیوان بیدل دهلوی
۱۱۷	تجرید
۱۲۰	تجرید در دیوان بابافغانی
۱۲۰	تجرید در دیوان طالب آملی
۱۲۲	تجرید در دیوان کلیم کاشانی
۱۲۴	تجرید در دیوان صائب تبریزی
۱۲۶	تجرید در دیوان بیدل دهلوی
۱۲۸	تجلی
۱۳۰	تجلی در دیوان بابافغانی
۱۳۲	تجلی در دیوان طالب آملی
۱۳۴	تجلی در دیوان کلیم کاشانی
۱۳۵	تجلی در دیوان صائب تبریزی
۱۳۷	تجلی در دیوان بیدل دهلوی
۱۳۹	تصوّف
۱۴۱	تصوّف در دیوان بابافغانی
۱۴۲	تصوّف در دیوان طالب آملی
۱۴۳	تصوّف در دیوان کلیم کاشانی
۱۴۴	تصوّف در دیوان صائب تبریزی
۱۴۵	تصوّف در دیوان بیدل دهلوی

۱۴۷	تعصّب
۱۴۹	تعصّب در دیوان بابافغانی
۱۴۹	تعصّب در دیوان طالب املی
۱۵۰	تعصّب در دیوان کلیم کاشانی
۱۵۱	تعصّب در دیوان صائب تبریزی
۱۵۱	تعصّب در دیوان بیدل دهلوی
۱۵۳	تقوی
۱۵۴	تقوی در دیوان بابافغانی
۱۵۵	تقوی در دیوان طالب املی
۱۵۶	تقوی در دیوان کلیم کاشانی
۱۵۸	تقوی در دیوان صائب تبریزی
۱۵۹	تقوی در دیوان بیدل دهلوی
۱۶۱	تواضع
۱۶۳	تواضع در دیوان بابافغانی
۱۶۳	تواضع در دیوان طالب املی
۱۶۴	تواضع در دیوان کلیم کاشانی
۱۶۶	تواضع در دیوان صائب تبریزی
۱۶۸	تواضع در دیوان بیدل دهلوی
۱۷۰	توبه
۱۷۲	توبه در دیوان بابافغانی
۱۷۲	توبه در دیوان طالب املی
۱۷۴	توبه در دیوان کلیم کاشانی
۱۷۶	توبه در دیوان صائب تبریزی
۱۷۸	توبه در دیوان بیدل دهلوی
۱۷۹	توحید
۱۸۱	توحید در دیوان بابافغانی
۱۸۳	توحید در دیوان طالب املی
۱۸۵	توحید در دیوان صائب تبریزی
۱۸۶	توحید در دیوان بیدل دهلوی

۱۸۹	توتلی و تبرّی
۱۹۴	توتلی و تبرّی در دیوان بابافغانی
۱۹۵	توتلی و تبرّی در دیوان طالب آملی
۱۹۵	توتلی و تبرّی در دیوان کلیم کاشانی
۱۹۵	توتلی و تبرّی در دیوان صائب تبریزی
۱۹۶	توتلی و تبرّی در دیوان بیدل دهلوی
۱۹۷	ثواب
۱۹۹	ثواب در دیوان طالب آملی
۲۰۰	ثواب در دیوان کلیم کاشانی
۲۰۱	ثواب در دیوان صائب تبریزی
۲۰۴	جهاد
۲۰۶	جهاد در دیوان بابافغانی
۲۰۶	جهاد در دیوان طالب آملی
۲۰۸	جهاد در دیوان کلیم کاشانی
۲۰۹	جهاد در دیوان صائب تبریزی
۲۱۱	حادث و قدیم
۲۱۵	حادث و قدیم در دیوان بابافغانی
۲۱۵	حادث و قدیم در دیوان طالب آملی
۲۱۷	حادث و قدیم در دیوان صائب تبریزی
۲۱۹	حادث و قدیم در دیوان بیدل دهلوی
۲۲۱	حرص
۲۲۲	حرص در دیوان بابافغانی
۲۲۳	حرص در دیوان طالب آملی
۲۲۵	حرص در دیوان کلیم کاشانی
۲۲۷	حرص در دیوان صائب تبریزی
۲۲۹	حرص در دیوان بیدل دهلوی
۲۳۲	حسد
۲۳۳	حسد در دیوان بابافغانی
۲۳۵	حسد در دیوان طالب آملی

۲۳۶	حسد در دیوان کلیم کاشانی
۲۳۷	حسد در دیوان صائب تبریزی
۲۳۹	حسد در دیوان بیدل دهلوی
۲۴۱	حسن خلق
۲۴۳	حسن خلق در دیوان بابافغانی
۲۴۴	حسن خلق در دیوان طالب آملی
۲۴۵	حسن خلق در دیوان کلیم کاشانی
۲۴۷	حسن خلق در دیوان صائب تبریزی
۲۴۹	حسن خلق در دیوان بیدل دهلوی
۲۵۱	حیا
۲۵۳	حیا در دیوان بابافغانی
۲۵۴	حیا در دیوان طالب آملی
۲۵۵	حیا در دیوان کلیم کاشانی
۲۵۶	حیا در دیوان صائب تبریزی
۲۵۹	حیا در دیوان بیدل دهلوی
۲۶۱	حیرت
۲۶۲	حیرت در دیوان بابافغانی
۲۶۴	حیرت در دیوان طالب آملی
۲۶۵	حیرت در دیوان کلیم کاشانی
۲۶۷	حیرت در دیوان صائب تبریزی
۲۷۰	حیرت در دیوان بیدل دهلوی
۲۷۳	ذکر
۲۷۶	ذکر در دیوان بابافغانی
۲۷۷	ذکر در دیوان طالب آملی
۲۷۸	ذکر در دیوان کلیم کاشانی
۲۷۹	ذکر در دیوان صائب تبریزی
۲۸۲	ذکر در دیوان بیدل دهلوی
۲۸۳	رضا
۲۸۷	رضا در دیوان طالب آملی

۲۸۸	رضا در دیوان کلیم کاشانی
۲۸۹	رضا در دیوان صائب تبریزی
۲۹۱	رضا در دیوان بیدل دهلوی
۲۹۴	روزه
۲۹۵	روزه در دیوان باباقلغانی
۲۹۶	روزه در دیوان طالب آملی
۲۹۷	روزه در دیوان کلیم کاشانی
۲۹۸	روزه در دیوان صائب تبریزی
۳۰۰	روزه در دیوان بیدل دهلوی
۳۰۱	زکات
۳۰۲	زکات در دیوان باباقلغانی
۳۰۲	زکات در دیوان طالب آملی
۳۰۳	زکات در دیوان کلیم کاشانی
۳۰۴	زکات در دیوان صائب تبریزی
۳۰۵	زکات در دیوان بیدل دهلوی
۳۰۶	سجده
۳۰۸	سجده در دیوان باباقلغانی
۳۱۰	سجده در دیوان طالب آملی
۳۱۱	سجده در دیوان کلیم کاشانی
۳۱۳	سجده در دیوان صائب تبریزی
۳۱۵	سجده در دیوان بیدل دهلوی
۳۱۸	شرک
۳۲۱	شرک در دیوان باباقلغانی
۳۲۲	شرک در دیوان طالب آملی
۳۲۳	شرک در دیوان کلیم کاشانی
۳۲۳	شرک در دیوان صائب تبریزی
۳۲۴	شرک در دیوان بیدل دهلوی
۳۲۶	شفاعت
۳۲۸	شفاعت در دیوان باباقلغانی

۳۲۹	شفاعت در دیوان طالب آملی
۳۳۰	شفاعت در دیوان کلیم کاشانی
۳۳۰	شفاعت در دیوان صائب تبریزی
۳۳۱	شفاعت در دیوان بیدل دهلوی
۳۳۳	شکر
۳۳۴	شکر در دیوان بابا فغانی
۳۳۶	شکر در دیوان طالب آملی
۳۳۷	شکر در دیوان کلیم کاشانی
۳۳۹	شکر در دیوان صائب تبریزی
۳۴۱	شکر در دیوان بیدل دهلوی
۳۴۳	شیطان (ابلیس)
۳۴۵	شیطان در دیوان بابافغانی
۳۴۶	شیطان در دیوان طالب آملی
۳۴۹	شیطان، در دیوان صائب تبریزی
۳۵۲	شیطان در دیوان بیدل دهلوی
۳۵۳	صبر
۳۵۵	صبر در دیوان بابافغانی
۳۵۶	صبر در دیوان طالب آملی
۳۵۸	صبر در دیوان کلیم کاشانی
۳۵۹	صبر در دیوان صائب تبریزی
۳۶۰	صبر در دیوان بیدل دهلوی
۳۶۳	صراط مستقیم
۳۶۵	صراط مستقیم در دیوان بابافغانی
۳۶۵	صراط مستقیم در دیوان طالب آملی
۳۶۵	صراط مستقیم در دیوان کلیم کاشانی
۳۶۵	صراط مستقیم در دیوان صائب تبریزی
۳۶۶	صراط مستقیم در دیوان بیدل دهلوی
۳۶۸	طاعت (عبادت)
۳۷۵	طاعت و عبادت در دیوان بابافغانی

۳۷۶	طاعت (عبادت) در دیوان طالب آملی
۳۷۸	طاعت و عبادت در دیوان کلیم کاشانی
۳۷۹	طاعت و عبادت در دیوان صائب تبریزی
۳۸۱	طاعت و عبادت در دیوان بیدل دهلوی
۳۸۴	طریق
۳۸۶	طریق در دیوان باباقلغانی
۳۸۷	طریق در دیوان طالب آملی
۳۸۹	طریق در دیوان کلیم کاشانی
۳۹۱	طریق در دیوان صائب تبریزی
۳۹۲	طریق در دیوان بیدل دهلوی
۳۹۴	طلب
۳۹۷	طلب در دیوان باباقلغانی
۳۹۹	طلب در دیوان طالب آملی
۴۰۰	طلب در دیوان کلیم کاشانی
۴۰۱	طلب در دیوان صائب تبریزی
۴۰۳	طلب در دیوان بیدل دهلوی
۴۰۶	ظلم
۴۰۸	ظلم در دیوان باباقلغانی
۴۱۱	ظلم در دیوان طالب آملی
۴۱۲	ظلم در دیوان کلیم کاشانی
۴۲۰	عدالت
۴۲۴	عدالت در دیوان طالب آملی
۴۲۶	عدالت در دیوان کلیم کاشانی
۴۲۷	عدالت در دیوان صائب تبریزی
۴۲۸	عدالت در دیوان بیدل دهلوی
۴۳۱	عشق
۴۳۴	عشق در دیوان باباقلغانی
۴۳۶	عشق در دیوان طالب آملی
۴۳۸	عشق در دیوان کلیم کاشانی

۴۴۰	 عشق در دیوان صائب تبریزی
۴۴۲	 عشق در دیوان بیدل دهلوی
۴۴۵	 غیرت
۴۴۷	 غیرت در دیوان بابا فغانی
۴۴۹	 غیرت در دیوان طالب آملی
۴۵۰	 غیرت در دیوان کلیم کاشانی
۴۵۱	 غیرت در دیوان صائب تبریزی
۴۵۳	 غیرت در دیوان بیدل دهلوی
۴۵۵	 فضیلت
۴۵۷	 فضیلت در دیوان بابافغانی
۴۵۷	 فضیلت در دیوان طالب آملی
۴۵۹	 فضیلت در دیوان کلیم کاشانی
۴۶۰	 فضیلت در دیوان صائب تبریزی
۴۶۱	 فضیلت در دیوان بیدل دهلوی
۴۶۳	 فقر (فقیر)
۴۶۴	 فقر (فقیر) در دیوان بابافغانی
۴۶۶	 فقر (فقیر) در دیوان طالب آملی
۴۶۸	 فقر (فقیر) در دیوان کلیم کاشانی
۴۷۰	 فقر (فقیر) در دیوان صائب تبریزی
۴۷۳	 فقر (فقیر) در دیوان بیدل دهلوی
۴۷۵	 قضا و قدر
۴۷۹	 قضا در دیوان طالب آملی
۴۸۱	 قضا در دیوان کلیم کاشانی
۴۸۳	 قضا در دیوان صائب تبریزی
۴۸۵	 قضا در دیوان بیدل دهلوی
۴۸۷	 قیامت (بعث و معاد)
۴۹۰	 قیامت در دیوان بابافغانی
۴۹۲	 قیامت در دیوان طالب آملی
۴۹۴	 قیامت در دیوان کلیم کاشانی

۴۹۵	قیامت در دیوان صائب تبریزی
۴۹۸	قیامت در دیوان بیدل دهلوی
۵۰۱	کعبه (حج بیت الله)
۵۰۴	کعبه در دیوان بابافغانی
۵۰۶	کعبه، در دیوان طالب آملی
۵۰۷	کعبه در دیوان کلیم کاشانی
۵۰۹	کعبه در دیوان صائب تبریزی
۵۱۱	کعبه در دیوان بیدل دهلوی
۵۱۳	کُون
۵۱۴	کون در دیوان بابافغانی
۵۱۵	کون در دیوان طالب آملی
۵۱۷	کون در دیوان صائب تبریزی
۵۱۸	کون در دیوان بیدل دهلوی
۵۲۰	کُونین
۵۲۱	کونین در دیوان بابافغانی
۵۲۲	کونین در دیوان طالب آملی
۵۲۳	کونین در دیوان کلیم کاشانی
۵۲۳	کونین در دیوان صائب تبریزی
۵۲۵	کونین در دیوان بیدل دهلوی
۵۲۸	لُطف
۵۲۹	لطف در دیوان بابا فغانی
۵۳۰	لطف در دیوان طالب آملی
۵۳۲	لطف در دیوان کلیم کاشانی
۵۳۵	لطف در دیوان بیدل دهلوی
۵۳۷	مبارزه با نفس
۵۳۹	مبارزه با نفس در دیوان بابافغانی
۵۴۱	مبارزه با نفس در دیوان طالب آملی
۵۴۳	مبارزه با نفس در دیوان صائب تبریزی
۵۴۶	مبارزه با نفس در دیوان بیدل دهلوی

۵۴۸		محبت
۵۴۹		محبت در دیوان بابافغانی
۵۵۲		محبت در دیوان طالب آملی
۵۵۳		محبت در دیوان کلیم کاشانی
۵۵۳		محبت در دیوان صائب تبریزی
۵۵۵		محبت در دیوان بیدل دهلوی
۵۵۷		نفاق
۵۵۸		نفاق در دیوان بابافغانی
۵۶۰		نفاق در دیوان طالب آملی
۵۶۱		نفاق در دیوان کلیم کاشانی
۵۶۳		نفاق در دیوان صائب تبریزی
۵۶۵		نفاق در دیوان بیدل دهلوی
۵۶۷		نماز
۵۷۰		نماز در دیوان بابافغانی
۵۷۱		نماز در دیوان طالب آملی
۵۷۲		نماز در دیوان کلیم کاشانی
۵۷۴		نماز در دیوان صائب تبریزی
۵۷۵		نماز در دیوان بیدل دهلوی
۵۷۸		نور
۵۸۰		نور در دیوان بابافغانی
۵۸۴		نور در دیوان طالب آملی
۵۸۵		نور در دیوان کلیم کاشانی
۵۸۷		نور در دیوان صائب تبریزی
۵۸۸		نور در دیوان بیدل دهلوی
۵۹۱		وصال
۵۹۲		وصال در دیوان بابافغانی
۵۹۴		وصال در دیوان طالب آملی
۵۹۶		وصال در دیوان کلیم کاشانی
۵۹۸		وصال در دیوان صائب تبریزی

۶۰۰		وصال در دیوان بیدل دهلوی
۶۰۳		همت
۶۰۴		همت در دیوان بابا فغانی
۶۰۶		همت در دیوان طالب آملی
۶۰۷		همت در دیوان کلیم کاشانی
۶۰۹		همت در دیوان صائب تبریزی
۶۱۱		همت در دیوان بیدل دهلوی
۶۱۴		یاد مرگ
۶۱۹		یاد مرگ در دیوان طالب آملی
۶۲۰		یاد مرگ در دیوان کلیم کاشانی
۶۲۲		یاد مرگ در دیوان صائب تبریزی
۶۲۴		یاد مرگ در دیوان بیدل دهلوی
۶۲۷		سخن آخر:
۶۲۹		فهرست منابع و مآخذ

پیش گفتار

قرآن کریم، منبع پر بار همهٔ معارف، در کسوت موهبت الهی و معجزهٔ نبوی، برای هدایت بشر و کمال او نازل شد. آئینهٔ جمال نمای آفرینش که با تماشای آن، اسرار پیچیدهٔ خلقت یکی پس از دیگری در برابر آدمی رخ می‌نماید، قرآن است.

خداوند انسان را نزول وحی بر دل رسول خاتم خود، منت را برای نسل بشر کامل فرمود و هرگونه شک و تردیدی را بدان برطرف نمود.

با تلاوت قرآن کریم می‌توان به همهٔ وجوه خلقت و علوم مختلف پی برد. این علوم جلوه‌های گوناگون دارد که در یک دسته بندی منطقی برخی از آنها به قرار زیر است:

علوم اخلاقی، علوم غیر طبیعی، علوم فقهی، علوم فلسفی، علوم نجومی، علوم پزشکی، علوم تربیتی، علوم زمین شناسی، علوم کلامی، علوم ادبی و ... موارد شمرده شده تنها بخش اندکی از اطلاعات بی شمار و بی نهایی است که در قرآن کریم می‌توان از آنها یاد نمود.

امروزه در قرن بیست و یکم که بشر با استفاده از دانش‌های مختلف طبیعی و تکنولوژی، مسیر ترقی را با سرعت بسیار درمی‌نوردد و با عطشی تمام ناشدنی در پی کسب معلومات جدید است، به نظر چنین می‌آید که از سایر علوم غافل شده است. حال آنکه تعادل در میان علوم مختلف، امری غیر قابل انکار است. رشد سرطانی علم و فن آوری به همان اندازه که مفید است، می‌تواند زیان آور نیز باشد.

امروزه جلوه‌هایی از کاربرد نادرست علمی و فن آوری را می‌توان در اکتشافات و اختراعات جدید بشری، ملاحظه کرد. اینکه در ایستگاه‌های مترو یا شهر بازی‌ها، پارک‌ها و بازارها، بلوتوث-های مبتذل رد و بدل می‌شود، یا ایمیل‌های غیر اخلاقی که همهٔ کاربران اینترنت گاه با دیدن آنها متعجب می‌شوند، یا پیام‌های تهدید آمیزی که هکرهای رایانه‌ای، با نیت سوء استفاده برای کاربران ارسال می‌نمایند، نمونه‌ای از رشد و پیشرفت بشر در مسیر فن آوری از یک سو و سقوط در ورطه‌های غیر اخلاقی از سوی دیگر است که همگی نشان از عدم اعتنا به علوم دیگر است.

علم اخلاق و علوم تربیتی امروزه در کجای محور حرکت آدمی قرار دارند؟ چرا آدمی امروزه به اهمیت علوم انسانی تا این اندازه بی‌اعتنا است؟ به راستی این نقص شدید که تداوم آن سبب انحطاط روز افزون بشر خواهد شد، ناشی از چه پدیده‌ای است و راه رویارویی با آن چگونه است؟

با نگاهی سطحی به جوامع نوین انسانی، به روشنی مشخص خواهد شد که بشر، امروزه آن گونه که به سایر نیازهای خود توجه دارد، برای مسایل اخلاقی و تربیتی، اهمیتی قابل نمی‌شود. به نظر می‌رسد که از دیدگاه انسان مدرن، علوم انسانی و در رأس آن، علوم اشاره شده دردی را از جامعه و مردم، درمان نمی‌سازد. این درحالی است که فقدان اخلاق، درد مزمنی است که انسان را به سوی هلاکت سوق می‌دهد.

باید باور داشت که راه حل همه مشکلات امروزی، پیروی از مبانی انسانی است که منبع اصلی آن قرآن کریم است و استناد نگارنده در این مقوله، پناه آوردن روز افزون برخی نخبگان از این سوی و آن سوی جهان، به آغوش اسلام و قرآن کریم است.

آموزه‌ها و تعالیم حیات بخش اسلامی، روح پیشرفت مادی و معنوی را در انسان ایجاد می‌کنند و سبب می‌شوند تا در هر مرحله از مراحل رشد علمی، با ایجاد ابتکاری تازه در پوشش حفاظی امن که عبارت از اخلاق و انسانیت است، قرار گیرد. اینجاست که راه صحیح استفاده از هر ابزار جدید فن آوری هموار شده و مشکلات جانبی آن از بین می‌رود.

با توجه به مطالب پیش گفته و موارد یاد شده، اینک ضرورت توجه به علوم انسانی برگرفته از تعالیم قرآنی، بیش از پیش عیان خواهد شد.

اینک، پس از بیان این مقوله، هدف از تألیف کتاب پیش رو، یادآوری می‌شود درباره سبک هندی؛ ویژگی اشعار و شاعران آن دوره، آثار ارزشمند بسیاری تألیف و تهیه شده است. برخی آثار به تبیین جلوه‌های تصویری اشعار آن دوره پرداخته‌اند. بعضی دیگر، زیبایی‌های درونی و معانی تازه را، مورد بررسی قرار داده‌اند. شماری هم به موسیقی درونی ابیات سبک هندی، اشاره کرده‌اند.

همه این ویژگی‌ها در آثار سبک هندی و دیوان‌های وزین شاعران آن دوره، جایگاهی ویژه دارد و محققین و پژوهشگران، به بهترین شکل به بررسی آنها می‌پردازند.

در این میان، با مطالعه برخی آثار نامداران این دوره، نظیر اشعار بابا فغانی شیرازی (که بنابر عقیده بسیاری از محققین، پیشگام سبک هندی است)، طالب آملی، کلیم کاشانی، صائب تبریزی و بیدل دهلوی، جلوه‌های بی‌شماری از تعالیم و آموزه‌های اسلامی که با ذوق و سلیقه‌ای سرشار انتخاب و استخراج شده اند، ملاحظه می‌شود.

برخی از این تعالیم، اخلاقی، پاره‌ای دیگر عرفانی، بعضی فقهی، تعدادی فلسفی و بخش دیگری کلامی هستند. بدین مناسبت، نگارنده بر آن شد تا با بررسی تعالیم عظیم انسانی و اسلامی، جلوه دیگری از ویژگی‌های موجود در اشعار نام‌آوران سبک هندی را، مورد پژوهش قرار دهد.

تردیدی نیست که همه آموزه‌های دینی استخراج شده در اشعار نقل شده، ریشه در آیات قرآن کریم دارد. تعالیمی که موجب هدایت و سعادت انسان‌ها بوده و تخطی از آنها، نتیجه‌ای جز فلاکت و هلاکت در بر نخواهد داشت. چنانکه به عقیده برخی از همین شاعران (ر.ک. فصل زندگی نامه شاعران) فقدان تعالیم بلند اسلامی، موجب الحرافاتی در جوانی ایشان شده است که با حرکت در راه صحیح و پیروی از آموزه‌های اسلامی، در مسیر هدایت قرار گرفته و تلاش کرده‌اند تا خوانندگان اشعار خود را نیز در این راستا قرار دهند و بایست‌ها و نیایست‌ها را، به ایشان گوشزد نمایند. لازم به یادآوری است که این شاعران، در دوره‌ای به سر می‌بردند که از دیدگاه سبک‌شناسی، از عنصر ریا و نفاق در اشعار، خبر چندانی نبود و شعر و دیوان شاعران، آینه‌ای بود که رفتار و اخلاق باطنی و ظاهری ایشان را، نمایان می‌ساخت. از این رو می‌توان اظهار داشت که این شعرا، ابتدا رفتار خود را بدان تعالیم آراسته کرده و سپس آنها را در اشعارشان جلوه گر می‌ساختند.

نگاهی به دوره‌های مختلف زندگی آنها (ر.ک. فصل زندگی نامه شاعران) این ادعا را به اثبات می‌رساند.

عرفان و تصوّف نیز در اشعار این شاعران، جای بحث و بررسی دارد. با نگاهی بر اشعار و ابیات ایشان، می‌توان اصطلاحاتی را ملاحظه کرد که رنگ و لعاب عرفانی دارند. واژگانی نظیر: طلب، عشق، فقر، فنا، تجلّی، وصال، رضا، محبّت، ولایت و... که در دواوین این شاعران به چشم می‌خورد، نشان از آشنایی و آگاهی آنها، به مباحث عرفانی دارد.

هر چند نمی‌توان با یقین این افراد را در حلقه سیرو سلوک عرفانی، به شمار آورد. قابل ذکر است که این افراد آن چنان هوشیارانه و آگاهانه، این اصطلاحات را در شعر خویش به کار برده و به همراه سایر اصطلاحات، از آنها استفاده کرده‌اند که ملاحظه آنها، این سؤال را در ذهن پدید می‌آورد که آیا ایشان به راستی شاعرانی عارف هستند؟

دیوان بابا فغانی شیرازی سرشار از اصطلاحات مذهبی، اخلاقی و عرفانی است. البته در شعر او، مضامین فقهی و فلسفی نیز جایگاهی درخور دارد.

فغانی که در جوانی دچار انحرافات اخلاقی شد، بود (ر.ک. زندگی نامه فغانی) پس از بازگشت در مسیر انسانی و توبه و عنایت، به سرودن اشعاری مبادرت ورزیده که در بخش مذهبی کم نظیرند. اشعاری که او در منقبت چهارده معصوم - علیهم السلام - سروده است، از بهترین آثار ماندگار این شاعر محسوب می‌شوند. او در بخش‌های مختلف دیوان شعری‌اش، به بیان فضایل نیکوی پیامبر اکرم (ص)، امام علی (ع) و سایر معصومین - علیهم السلام - پرداخته و پیوسته با توسل بدان بزرگواران، از اینکه در گذشته دچار انحرافات بوده، اظهار پشیمانی کرده است.

فغانی از جمله شاعرانی است که در دیوان اشعارش، به مباحث فقهی نیز اشاراتی داشته است. جهاد، مقوله‌ای است که در شعر فغانی، به آن اشاره شده است.

از ویژگی‌های دیگر اشعار فغانی شیرازی، وجود اصطلاحات اخلاقی است. بابا فغانی با بیان نکته‌های مهم حکمی و اخلاقی، علاوه بر تعریف و معرفی آنها، خوانندگان خویش را نیز به اتّصاف به صفات نیکوی اخلاقی، دعوت کرده است.

توسل به ائمه اطهار - علیهم السلام -، صبر، تقوی، ترک حب دنیا، توکل به حق و بسیاری موارد دیگر از جمله نکات اخلاقی است که در دیوان فغانی یافت می‌شود.

عشق، اصطلاحی عرفانی است که در دیوان بابا فغانی شیرازی، جایگاهی بسیار والا دارد. عشق به خدا، رسول اکرم (ص)، ائمه اطهار- علیهم السلام - با دیدگاه‌های عمیق انسانی در شعر فغانی به چشم می‌خورد. البته آنچه فغانی از آن یاد کرده، با نمونه‌های آن در دیوان‌های شعری سایر شاعران، تفاوت‌هایی دارد.

از جمله اصطلاحات دیگر موجود در دیوان بابا فغانی، که در این کتاب دیده می‌شوند می‌توان به نماز، روزه، یاد مرگ، وصال، مبارزه با نفس و ... اشاره کرد.

در باره وجود اصطلاحات عرفانی در دیوان فغانی و استخراج آنها توسط نویسندگان، لازم به یادآوری است که استخراج و استنباط این اصطلاحات، گواهی بر اثبات با نفی عارف بودن شاعر مورد نظر نیست. بلکه هدف از بیان آنها، آگاهی بخشیدن به خوانندگان در خصوص اشعار فغانی از یک سو و کاربرد بجا و دقت نظر شاعر در کاربرد آنها، از سوی دیگر است.

یکی دیگر از شاعران مورد بررسی در کتاب پیش رو، طالب آملی است. طالب در میان پنج شاعر نام‌آوری که اشعار آنها مورد نظر بوده، بیشترین مدایح حاکمان و فرمان‌روایان را داشته است. او پیوسته به مدح حاکمان زمان خویش اقدام کرده و دیوان شعری‌اش، سرشار از نام ممدوحینی است که مورد لطف طالب آملی قرار داشته‌اند.

تردیدی نیست که با نگاهی ساده به دیوان طالب، چنین به نظر می‌آید که شعر او ارزش بررسی چندانی نداشته باشد، یا اینکه اشعار طالب، تنها دارای کاربرد سبک شناسانه یا تاریخی باشد، اما مطالعه دقیق اشعار او، دریچه‌ای تازه را به بوستان سرسبز مضامین حکمی، اخلاقی و گاه فلسفی و کلامی می‌گشاید.

در اشعار طالب، در کنار مدح امراء، مطالب و مضامین اخلاقی بسیار مهم و قابل تأملی دیده می‌شود که مخاطب با مطالعه آنها، تأثیر بسیاری می‌پذیرد.

علاوه بر اصطلاحات اخلاقی، در دیوان طالب آملی به برخی اصطلاحات فلسفی نیز اشاراتی شده است. گفتنی است شاعر چند بیت نیز در منقبت امام علی (ع) سروده است.

جستجو در دیوان کلیم کاشانی، برای استخراج اصطلاحات عرفانی نیز نتیجه‌بخش است. او نیز توانایی سرشاری در استفاده از واژگان عارفانه دارد. عشق یکی از این اصطلاحات است که کلیم آن را به خوبی در اشعارش به کار برده و آگاهانه از آن استفاده کرده است. اما نمی‌توان با تمسک بر اشعار کلیم، او را شاعری عارف نامید. چنانکه وجود اصطلاحات عرفانی در اشعار طالب آملی و بابا فغانی شیرازی نیز، دلالتی بر عارف بودن این افراد ندارد.

در دیوان کلیم کاشانی، اصطلاحات اخلاقی بسیاری دیده می‌شود که از سوی سراینده، با اشاره به آنها، از مخاطبین درخواست شده که در زندگی خود، آنها را مد نظر قرار دهند. اصطلاحاتی که در طول دیوان شعری کلیم با پیام‌های گوناگون دیده می‌شود و استخراج و استنباط آنها، نشان از اهمیتی دارد که کلیم برای این امور قائل است.

صبر در مواقع لزوم، تقوی در رفتار، غیرت در امور مختلف، همگی در شمار موارد اخلاقی است که از منظر کلیم کاشانی، دارای اهمیت بود و در این کتاب، به آنها اشاره شده است.

در دیوان کلیم کاشانی، علاوه بر ابیاتی که در بردارنده اصطلاحات عرفانی و اخلاقی است، مسائل فلسفی، کلامی و فقهی نیز به چشم می‌خورد. این موارد دارای بسامدهای متفاوتند. اصطلاحات فقهی و کلامی در دیوان کلیم کاشانی بسامدی پایین دارند و تعداد ابیات با مفاهیم فلسفی نیز در دیوان این شاعر، فراوان نیست.

یکی دیگر از شاعران بزرگی که اشعار او در کتاب پیش رو، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته، صائب تبریزی است.

صائب که در ایران و هندوستان بس بلند آوازه بود، یکی از شاعران پرگوی تاریخ ادبیات ایران است. دیوان او علاوه بر وسعت ابیات، از تنوع موضوعی و مضمونی در خور توجه برخوردار است. کمتر موضوعی را می‌توان در دیوان صائب تبریزی جستجو نمود و بدان دست نیافت.

آرایش‌های بدیعی و تصاویر بسیار زیبای خیالی؛ به شعر صائب، غنایی دو چندان بخشیده است. در دیوان صائب، موضوعات مختلفی را می‌توان ملاحظه کرد. عرفان، اخلاق، فلسفه و کلام، از جمله مفاهیمی است که از دیوان این شاعر می‌توان استخراج نمود. عشق، محبت و غیرت از

جمله‌ی این مفاهیم هستند. گفتنی است حجم مطالب سروده‌های صائب، بنا به دلایل اشاره شده (تنوع و فراوانی مضامین و تعداد بالای ابیات دیوان) در این کتاب از مباحث مربوط به سایر شاعران، بیشتر است.

کاربرد واژه عشق در دیوان صائب، چنان متنوع و چندگونه است (ر.ک. فصل سوم مفهوم عشق) که در بسیاری از ابیات، دارای مضامین عارفانه شده است.

همین واژه در دیوان اشعار بیدل دهلوی نیز، چنین مفاهیمی دارد. درباره بیدل و مقام و شهرت او، اختلاف نظر فراوان است. برخی او را تنها شاعر قابل، در روزگار خویش دانسته‌اند. گروهی از شعرش انتقاد کرده و عذهای دیگر، او را در شمار شعرای درجه سوم، در زمان خودش به حساب آورده‌اند. نکته جالب آن است که بیدل، هرگز به این گونه نظرات، توجهی نکرده و اهتمام خویش را، مصروف رسیدن به تعالی در مسیر عرفان و تصوف نموده است.

بیدل نیز واژگان و اصطلاحات عرفانی فراوانی را به شیوه‌ای کاملاً هوشمندانه، در اشعارش به کار برده است. گاهی اصطلاحات عرفانی، با رنگ و لعاب و تصاویری فوق العاده که ویژه سبک هندی است، زیبایی شعر بیدل را، چند برابر کرده است.

در بیت زیر، تصویری که بیدل با استفاده از چند اصطلاح عرفانی، به مخاطبین اشعارش ارائه داده، مضمونی بسیار عمیق و مفهومی کاملاً عرفانی به بیت او داده است:

شابت قیام و شیب رکوع و فنا سجود در هستی و عدم، نتوان جز نماز کرد
(دیوان: ۲۲/۳۸۶)

بی شک چنین ابیاتی را تنها می‌توان در اشعار سبک هندی و دیوان های شاعرانی چون بیدل ملاحظه نمود.

حال به روشنی می‌توان ادعا کرد که این گونه اشعار، با مفاهیم کاملاً عرفانی، تنها می‌تواند از دل و جان افرادی آگاه و آشنا به عرفان و تصوف تراوش نماید.

بنا بر آنچه از نظر گذشت، اینک لزوم نگارش اثر حاضر مشخص گردید. اثری که نشان‌دهنده نکات ارزشمندی است که در اشعار شاعران بسیاری، در سبک هندی متجلی بوده؛ اما به دلیل غنای سبک مورد نظر از جهات گوناگون (نظیر نموده‌های بلاغی و زیبایی‌های ابداعی) کمتر مورد توجه پژوهشگران، واقع شده‌اند. امید است مطالعه این اثر، بتواند خوانندگان محترم را در مسیر مطالعه آثار دوره هندی، یاری نماید.

محمد حجت

سوم آذر ماه یک هزار و سیصد و نود